

УДК 323.111

С. І. Міхнєва

студентка відділення політології

ІСН ОНУ імені І. І. Мечникова

кв. 625, вул. Довженка, 96, м. Одеса, 65058, Україна

(093) 422–66–76, kadi-22@mail.ru

МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ І КАНАДИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено наукове обґрунтування концептуальних засад реалізації державної мовної політики в Україні в умовах сучасного державотворення. Уточнено понятійно-категоріальний апарат і сутнісні характеристики понять «мовна політика». Проаналізовано вітчизняний і зарубіжний досвід становлення й розвитку правової та організаційної складових мовної політики. Визначено основні чинники впливу на розвиток мовних відносин у сучасній Україні, зокрема, політичний та регіональний.

Ключові слова: мовна політика, Україна, Канада, порівняльний аналіз, державна мова, білінгвізм.

У переважній більшості сучасних зарубіжних країн управління процесами мовної політики є однією з важливих проблем, яку прагнуть вирішити за допомогою різних підходів. Зазначимо, що рівень суспільного та державного впливу на мовне середовище в різних країнах залежить від низки історичних та політичних факторів. Тому серед основних шляхів, способів і прийомів впливу суспільства на мовне функціонування найбільш помітне місце займає мовна політика, яка є однією з ознак ідентичності нації, одним з найважливіших факторів, що формують і змінюють мовну ситуацію як в окремих регіонах, так і в країні в цілому, але й одним з її істотних аспектів.

Вивченням мовної політики займалися такі дослідники, як Н. Мечковська, В. Коваленко, О. Куц, В. Заблоцький, В. Ахоніна, Ю. Бестерс-Дільгер, Е. Гришаєва, К. Гудзик та інші, їх праці присвячені як загальним питанням мовної політики, так і її окремим аспектам.

Метою нашого дослідження є аналіз мовної політики України і Канади.

Об'єкт дослідження — державна мовна політика в Україні та Канаді.

Предмет дослідження — практичні, правові аспекти реалізації державної мовної політики в Україні.

Перш ніж приступити до розгляду теми нашого дослідження, визначимо, що мається на увазі під поняттям «мовна політика». У соціолінгвістичній, політичній літературі поняття «мовна політика» знаходить неоднозначне тлумачення. Крім того, досить часто в якості синонімів поняття «мовна політика» використовуються такі поняття, як «мовне будівництво» і «мовне планування», які, незважаючи на те, що позначають близькі поняття, доцільно розмежовувати. Розглянемо «мовну політику» «як систему заходів впливу на функціональну сторону мови, що є час-

тиною загальної політики і відповідним їй цілям». Отже, мовна політика — це мовний аспект державної політики з національного питання. Мова зберігає єдність народу в його історії всупереч класовим бар'ерам і соціальним катаклізмам, тим самим об'єднуючи народ у часі, в географічному і соціальному просторі. Розвиток мови в більшій мірі, ніж розвиток права, ідеології чи мистецтва, незалежний від соціальної історії суспільства, хоча в кінцевому рахунку воно обумовлене і спрямоване саме соціальною історією. Важливо, однак, охарактеризувати міру цієї незалежності. Зв'язок історії мови та історії суспільства очевидний: існують особливості мови і мовних ситуацій, що відповідають певним ступеням етнічної та соціальної історії. Так, можна говорити про своєрідність мов або мовних ситуацій у первісних суспільствах, в середні віки, в новий час. Цілком очевидні також мовні наслідки таких соціальних потрясінь, як революції, громадянські війни: зміщуються кордони діалектних явищ, порушується колишній нормативно-стилістичний уклад мови, оновлюється політична лексика і фразеологія. Однак у своїй основі мова залишається колишньою, єдиною, що забезпечує етнічну та культурну безперервність суспільства на всьому протязі його історії [11, с. 195].

Говорячи про державну мовну політику в Україні, яка має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української як державної, регіональних мов або мов меншин та інших мов, якими користується населення країни в державному, економічному, політичному і громадському житті, міжособовому та міжнародному спілкуванні, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її мови і культури, зміцнення єдності українського суспільства, слід зауважити, що як внутрішнім законодавством, так і міжнародними зобов'язаннями України штучна асиміляція і сегрегація не припустимі [2, с. 102].

Роль мови в державотворенні та роль держави в розвитку мови в сучасному світі набувають особливого звучання в контексті процесів глобалізації. Для окремих країн, які нещодавно стали суверенними, але й досі не позбулися політичного та культурного тиску колишніх митрополій, мовна політика стає чи не найголовнішим інструментом державотворення та підтвердженням обраного шляху незалежного розвитку. Збереження мов та захист мовних прав, на нашу думку, є пріоритетним напрямом державної політики будь-якої мультиетнічної країни, що стала на шлях демократичного розвитку та міжнародної злагоди.

Розглядаючи різні моделі, стратегії та методи реалізації мовної політики, слід урахувувати, що питання мовної належності безпосередньо пов'язане з етнічною, культурною та релігійною ідентифікацією громадян, а мова є інструментом політики.

Говорячи про мовне питання у Канаді та в Україні, можна знайти багато спільних рис, які часто чомусь трактуються у трохи незвичному світлі. Наприклад, піднімаючи питання дігლოსії в Україні та необхідності урівноваження у правах російської та української мов, згадують про канадський білінгвізм, за якого друга за кількістю користувачів мова має офіційно за-

кріплений статус державної. Однак, якщо проводити об'єктивні паралелі, у становищі французької мови в Канаді опиниться не російська, як чомусь звикли вважати, а саме українська мова. Подібні висновки можна зробити на основі кількох порівнянь. По-перше, переселенці з Франції першими з'явилися на території Канади (відповідно, саме українці, а не росіяни першими заселили Лівобережжя та Слобожанщину), однак з часом контроль над їхніми територіями здобули англійці. По-друге, франкомовне населення в Канаді пройшло через різні випробування: і депортації, і заборону вільно використовувати рідну мову, і часткову етнічну дискримінацію (свого часу франкофонів навіть називали «білими неграми Північної Америки»).

Більшість цих заходів є знайомими також і українцям, які за свою історію входили у склад не однієї імперії і випробували на собі не одну імперську мовну політику. Знадобилося кілька століть, щоб франкомовне та англкомовне населення отримало рівні права, і франкофони змогли вільно використовувати свою мову у всіх сферах життя. Аналогічно: шлях до вільного функціонування української мови в Україні також був нелегким та історично тривалим.

Третьою схожою рисою між двома країнами є значний ризик витіснення однієї мови іншою в Україні та Канаді. На сьогодні завдяки жорсткій мовній політиці по захисту французької мови в Квебеку та заохочення імміграції з колишніх колоній Франції частка франкомовного населення стабілізувалася на рівні 22 відсотків (дані перепису 2006 року). Однак, враховуючи значний мовний та культурний вплив решти провінцій Канади та такого могутнього сусіда, як США, у яких телебачення, кіноіндустрія, провідні засоби масової інформації є англкомовними, франкофони за межами Квебеку перебувають у зоні ризику поступової, проте невідвортної асиміляції. Подібно і в Україні існує нерівне співвідношення російськомовного й україномовного інформаційно-розважального продукту, що пояснюється наявністю величезного медіаринку на території нашого північного сусіда. В українських реаліях це також є одним з важливих факторів, який підживлює спекуляції на тему мовного питання в Україні й впливає на мовний простір в державі загалом [5].

Якщо врахувати наведені приклади, то стає очевидним, що у будь-якій із країн — чи то в Канаді, чи в Україні — до мовного питання необхідно підходити надзвичайно виважено і з поглядом «на перспективу». Франкофони в Канаді вважають, що, якщо французька мова зникне в Квебеку, вона зникне взагалі з північноамериканського континенту. Якщо говорити про нашу державу, зникнення української мови в Україні спричинить її зникнення у світі загалом. У міжнародному законодавстві існують цілі хартії, покликані захищати регіональні мови та гарантувати національним меншинам право на використання власної мови. Та у випадку з Україною слід мати на увазі, що, намагаючись захистити мовні права однієї національної меншини, можна мимохіть втратити мовну та культурну ідентичність корінної нації.

Мовна політика правлячої еліти Канади, відома як «культурна мозаїка», зберігає чітку послідовність з політикою колишньої метрополії, про-

довженням якої вона була із XVI до середини XX ст. Як і в метрополії, мовна політика Канади була спрямована винятково на задоволення потреб англо-канадської частини населення, і лише загострення в XX ст. соціальних та етнічних конфліктів привело до змін у питаннях мови.

Мовна політика Канади — це продукт історичних взаємин між англійцями і французами. Довгі роки мовна поведінка жителів Канади була соціально обумовлена: англоканадці, які становили більшість у країні, вважали французьку мову Канади збитковою (French Canadian Patois), такою, що не має нічого спільного з мовою жителів метрополії (Parisian French). Боротьба англійської і французької мов за сфери впливу велася протягом усього часу співіснування франкоканадців та їх англомовних співвітчизників. На ранніх етапах це була боротьба французької мови за виживання, що виявлялася в прагненні франкоканадців зберегти свою мову в сім'ї, богослужінні, освіті [9, с. 41–47].

Двадцяте століття — це час посилення боротьби жителів Квебеку за розширення використання французької мови в житті суспільства і держави. Діяльність франкоканадців щодо цього відрізняється винятковою послідовністю і цілеспрямованістю. Слід додати, що навіть заходи, які вживаються урядом Квебеку у сферах, на перший погляд, не пов'язаних з мовною політикою, так само сприяли зміцненню мовної свідомості жителів цієї провінції.

Одним із найголовніших завдань було вирішення проблем у соціокультурній сфері та пошук шляхів порозуміння між англомовною більшістю та франкомовною меншиною. Ці процеси відбувалися на тлі зростання сепаратистських настроїв у франкомовній провінції Квебек, які стимулювалися мовно-культурним дисбалансом, неналежним урахуванням прав франкомовної меншини в країні. Для правильного розуміння етномовної ситуації в сучасній Канаді неможливо обійтися без розгляду питань державно-політичного устрою країни, що дозволить також пояснити глибинні причини виникнення феномена квебекського сепаратизму.

Події в Канаді є свідченням того, що питання мови і культури можуть зрештою визначати суспільно-політичне життя багатонаціональних суспільств. У Канаді ключовим питанням мовної політики є поєднання двох видів прав — групових та індивідуальних. Етнічні меншини, які відчують реальну загрозу асиміляції, більш схильні до ідеї отримання особливих групових або колективних прав, на відміну від тих, хто відчуває себе більш упевнено щодо збереження своєї культурно-мовної цілісності.

Слід зазначити, що мовна політика в Канаді регулюється конкретними законодавчими актами про мову. У Канаді дії федерального уряду характеризуються його статусом арбітра у вирішенні конфліктних ситуацій між двома основними мовними групами країни. На рівні ж масової свідомості Канада сприймається як двомовна країна.

Поштовхом для введення двомовності в Канаді стали події у Квебеку в 60-ті рр. XX ст., коли П'єр Еліот Трюдо, який став у 1968 р. прем'єр-міністром країни, подав до парламенту Закон про офіційні мови (Official Languages Act), який було схвалено в 1969 р. у парламенті Канади (уточ-

нення робилися в 1982 р. та в 1988 р.). Акт встановлював рівність англійської та французької мов як у парламенті та уряді, так і в канадському суспільстві. Закон передбачав три основні цілі:

1. Забезпечення поваги до англійської та французької мов як офіційних у країні.

2. Їх рівний статус, привілеї та використання державними установами (проведення парламентських сесій, судочинство, спілкування і надання послуг населенню, здійснення діяльності державних органів).

3. Підтримка розвитку англійської та французької мов [3].

Започаткована Королівською комісією з двомовності (Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism) (1963–1970 рр.) політика офіційних мов і багатокультурності, вплинула на політику громадської участі й розвитку громадянства. Комісією було досліджено три такі аспекти:

- використання двомовності урядовими установами;
- роль державних і приватних організацій у вдосконаленні культурних зв'язків канадців;
- можливість вільного володіння обома мовами.

Діяльність базувалася на принципі «рівного партнерства» — рівних можливостей участі франко- і англосовних канадців у прийнятті рішень, що стосуються їх повсякденного життя.

У 1971 р. у своїй заяві в Палаті обшин П. Трюдо висловив думку щодо спеціально створеної урядом Комісії з двомовності і двокультурності: «Не може бути однієї культурної політики для канадців британського і французького походження, а іншої — для аборигенів і осіб, що становлять третину населення країни (аллофони). І хоча є дві офіційні мови, немає офіційної культури, і жодна етнічна група не має переваг перед іншою».

У 1977 р. після обговорення на засіданні Квебекської партії було прийнято ще один закон № 101, названий Хартією французької мови, що стосувався трьох основних напрямків: мова та державне управління, мова та економіка, мова та освіта. У преамбулі цього закону було зазначено, що французька мова є єдиною офіційною мовою Квебеку, а його громадяни мають право використовувати цю мову в усіх сферах суспільного життя. Наголошувалося також на підвищенні значення французької мови в адміністративному управлінні, економіці та освіті. Ураховуючи внесені зміни та доповнення, Хартія стверджувала, що французька мова є офіційною мовою законодавства і правосуддя (проекти законів і закони приймаються, затверджуються та друкуються французькою та англійською мовами), мовою адміністративних справ в органах державної влади та громадських організаціях, мовою освіти, мовою, що використовується на робочому місці, мовою релігії та засобів масової інформації [4, с. 49].

Поступово відбувався процес деталізації законодавчих актів, у законодавстві країни уточнювалися питання щодо визначення «виникнення значного попиту» на послуги офіційними мовами (коли такий попит виникає на території компактного проживання меншин). Встановлювався перелік вимог щодо надання інформації обома офіційними мовами. Призначено було також федеральні органи виконавчої та законодавчої влади,

відповідальні за виконання Акта про офіційні мови. Відповідальність було покладено на Департамент юстиції, Департамент канадської спадщини, Казначейство, Комісію з громадських послуг, Комісаріат офіційних мов, Федеральний суд, Постійну Комісію з питань офіційних мов, Постійний сенаторський комітет з питань офіційних мов, а також державні департаменти, органи і корпорації.

Поступово канадське законодавство упорядковує політичні рішення та управлінські практики задоволенню інтересів цих груп. Тобто йдеться не лише про впровадження ефективної мовної політики, а про визначення потреби уряду в запровадженні політики мультикультуралізму як складової канадської ідентичності.

Таким чином, особливість мовної політики Канади полягає в тому, що вона є поєднанням двох мовних політик: централізованої, що здійснюється федеральним урядом, і регіональної, що здійснюється провінційним урядом, зокрема, Квебеку [7, с. 43].

У країнах колишнього Радянського Союзу склалося власне бачення відносно мовної політики, яке пов'язане з необхідністю визначити статус російської мови.

Розглянемо стан сучасного мовного законодавства України.

Чинна Конституція України (ст. 10) проголошує: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» [1].

У сучасній Україні все частіше постає питання відносно мови, тобто мовне питання для всього населення держави. У чому полягає проблематика даного питання — необхідно зрозуміти витоки даної проблеми. А саме — геополітична та історична складова даного питання. Починаючи з XVII століття Україна була поділена навпіл між Російською імперією і Річчю Посполитою.

Наслідком цього є нинішня діглосья країни, хоча в деяких регіонах говорять і кількома іншими мовами. Українська мова є єдиною державною. Зрозуміло, що нинішня опозиція (БЮТ, «Свобода» і блок Кличка) і багато україномовних членів еліти хочуть обмежити мовну політику усуненням «історичних деформацій» та відновленням української мови в усіх сферах суспільства. Проте така мовна політика зустрічає протидію з боку регіональних еліт.

Дивуватися цьому не доводиться — русифікаційна політика тривала в Україні майже 300 років і була значно більш жорстокою, ніж в інших частинах Російської імперії та дещо пізніше — Радянського Союзу. Ось чому багато хто вважає, що сьогодні йдеться не про що інше, як реукраїнізацію [12].

Ситуація загострилася ще після вступу в дію «Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (2006), з якою начебто «не стикується» Кон-

ституція України, в якій визнається тільки одна державна мова — українська. Ускладнюється справа також тим, що влада прагне до членства в ЄС і тому має суворо дотримуватися всіх стандартів і — одночасно — «боротися» з подальшою русифікацією українського населення [4, с. 49].

Труднощі сильно ускладнюються близькістю української та російської мов (така близькість є ще тільки в білоруській мові). Для багатьох людей ця обставина ускладнює можливість розмовляти українською чи російською мовами. Так званий суржик — змішана мова — вельми поширений; при цьому спеціалісти переконують, що той суржик тільки ускладнює процес мовного розвитку української нації.

Після здобуття Україною державної незалежності в розвитку мовної ситуації мало що змінилося. Зокрема, в країні досі відсутні наукові центри, які б займалися науковими дослідженнями різних регіонів, вельми необхідними для створення оптимальної моделі державної мовної політики.

Сьогодні Україна є прикладом для інших колишніх радянських республік, оскільки вона характеризується толерантністю в мовних питаннях. В Україні можна звернутися на вулиці із запитанням, отримати відповідь іншою мовою, і при цьому ніхто не почуває себе ображеним. Конфлікти здебільшого провокують політики, особливо у зв'язку з виборами.

Україна підтримує за рахунок державного бюджету освітні й культурні заклади багатьма недержавними нормами. Ця практика зовсім не є загальноприйнятною у світі й гідна наслідування.

Заслугує поваги прагнення України дотримуватися міжнародних правових зобов'язань та впроваджувати відповідні акти і механізми Ради Європи — попри ще помітну спадщину радянської доби.

Процес розвитку природної двомовності в Україні ускладнений і деформований ідеологічним і політичним факторами. Домінантою, яка на сьогодні виступає як абсолютна цінність, є ідея української державності, її становлення, боротьба за її розвиток, її обстоювання, втрати й набутки [8].

Дійсно, всі громадяни України, хто на активному рівні, хто на пасивному, — двомовні, розуміють один одного. Більшість населення така мовна реальність влаштує, й у ній підґрунтя для конфліктів вона не вбачає. Мирне співіснування двох споріднених мов, які розвиваються, унікальне.

Здавалося, варто б розробити державну програму стратегічного значення, а не заохочувати сповзання до мовної війни, деякі тенденції якої вже проявилися у вигляді протестів проти адміністративних заборон і розпоряджень: дублювання в кінематографі й на телебаченні, в рекламі, в книговидавництві тощо. А це дає підставу характеризувати сучасний стан білінгвізму в Україні як інспіровано-конфліктний [10, с. 300].

Отже, можна зазначити, що в канадському суспільстві сформовано розуміння етнічної багатоманітності країни, яке не повинно зводитися виключно до врегулювання взаємин франкомовної та англomовної спільнот, а є складовою політики мультикультуралізму.

В умовах існуючої в Україні деформованої мовної ситуації спроби надання російській мові статусу державної (офіційної) носять дискримінаційний характер. А надання такого статусу здатне різко підвищити по-

тужність цього конфліктогенного чинника, який буде використовуватися антиукраїнськими силами для перманентного провокування міжетнічних конфліктів, дестабілізації політичної ситуації та розхитування підвалин української державності.

Нинішній мовний розвиток України і без надання російській мові статусу державної є потенційно небезпечним для майбутнього української мови, а відповідно, для майбутнього української нації і державної незалежності України.

Оскільки поширення двох мов в одній країні завжди є станом нестійкої рівноваги, що має тенденцію до перетворення на одномовність, або до розпаду єдиної держави на частини за мовною ознакою.

У зв'язку з тим, що процес витіснення української мови є керованим і набув системного характеру, Українська держава має діяти відповідно, вживаючи рішучих заходів підтримки Української мови як мови титульної нації і державної мови. Такі заходи не спрямовані проти мовних прав осіб, що належать до національних меншин, вони є лише засобом утвердити українську мову, захистити мовні права українців і зберегти Україну як незалежну державу із своїм самобутнім обличчям.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про засади державної мовної політики» / [Електронний документ]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
2. Закон «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» : закон України от 09.01.2007 № 537-V // Відомості Верх. Ради України. — 2007. — № 12. — С. 102. № 3759-XII.
3. Закон про Офіційні мови Канади (Official Languages Act), 1969–1985 pp.
4. Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин (ET5 № 148) // Збірка договорів Ради Європи. — К., 2000. — С. 49.
5. Ахоніна В. Англо-французька двомовність в сучасній Канаді / [Електронний документ]. — Режим доступу : demoscore.ru
6. Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика та мовна ситуація в Україні. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. — С. 157.
7. Гришаєва Е. Соціолінгвістичні моделі вивчення проблем мовного планування / Е. Б. Гришаєва. — Красноярськ, 1997. — С. 43.
8. Гудзик К. Мовна політика в Україні / [Електронний документ]. — Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/movna-politika-v-ukrayini>
9. Коваленко В. Політика Квебека і Оттави у сфері мови та освіти: Тиха революція та багатокультурність // Придністровський науковий вісник. — 1998. — № 119 (186). — С. 41–47.
10. Куц О., Заблоцький В. Мовна політика в Україні : аналіз та впровадження : монографія. — Х. : ХНУ ім. В. Каразіна, 2007. — 300 с.
11. Мечковська Н. Соціальна лінгвістика : Посібник для студентів гуманіт. вузів і учнів ліцеїв. — 2-е вид., випр. — М. : Аспект-Пресс, 2000. — 206 с. : Табл. — Бібліогр. : С. 190–194. Указ. : С. 195–201.
12. Попеску І. Теоретичні основи мовної політики / [Електронний документ]. — Режим доступу: <http://russian.kiev.ua/print.php?id=9001564>

Стаття надійшла до редакції 20.03.2014

С. И. Михнева

Отделение политологии Института социальных наук
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
кв. 625, ул. Довженко, 96, г. Одесса, 65058, Украина

ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА УКРАИНЫ И КАНАДЫ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Резюме

В статье осуществлено научное обоснование концептуальных основ реализации государственной языковой политики в Украине в условиях современного государствообразования. Уточнен понятийно-категориальный аппарат и сущностные характеристики понятий «языковая политика». Проанализирован отечественный и зарубежный опыт становления и развития правовой и организационной составляющих языковой политики. Определены основные факторы влияния на развитие языковых отношений в современной Украине, в частности, политический и региональный.

Ключевые слова: языковая политика, Украина, Канада, сравнительный анализ, государственный язык, билингвизм.

S. Mikhnieva

Department of History and World Politics
Institute of Social Sciences
Odessa I. I. Mechnikov National University
r. 625, st. Dovzhenko, 9-B, Odessa, 65058, Ukraine

LANGUAGE POLICY OF UKRAINE AND CANADA: A COMPARATIVE ANALYSIS

Summary

The article is dedicated to the scientific study of the conceptual foundations of the state language policy in Ukraine in the modern state formation. Specifies the concepts and categories of essential characteristics of the concepts of «language policy». Analyzed the domestic and international experience of establishing and developing the legal and institutional components of language policy. The main factors influencing the development of linguistic relations in modern Ukraine, including political and regional.

Key words: language policy, Ukraine, Canada, comparative analysis, the state language, bilingualism.